MATYOQUB QO‘SHJONOV ILMIY MEROSIDA BADIIY MAHORAT MUAMMOSI: XARAKTER, SYUJET VA TALQIN MEZONLARI

Abduxalilova Muslimaxon Ibrohim qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada taniqli adabiyotshunos va munaqqid Matyoqub Qo‘shjonov ilmiy merosida badiiy mahorat masalasining qo‘yilishi hamda talqin tamoyillari o‘rganiladi. Olimning Oybek, Abdulla Qodiriy va Abdulla Qahhor ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlari asosida xarakter yaratish, syujet va kompozitsiya, konflikt, badiiy detal, psixologik tasvir va individual uslub masalalariga doir qarashlari tahlil qilinadi. Qo‘shjonovning mahoratni mavhum nazariy tushuncha emas, balki badiiy matnning ichki tizimida namoyon bo‘ladigan estetik sifat sifatida baholashi yoritiladi. Shuningdek, uning tahlil metodining bugungi adabiyotshunoslik va filologik ta’limdagi metodologik ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Matyoqub Qo‘shjonov, adabiy tanqid, badiiy mahorat, xarakter, syujet, kompozitsiya, konflikt, detal, psixologizm, talqin, individual uslub.

Annotation: This article examines the interpretation of artistic mastery in the scholarly legacy of the prominent Uzbek literary critic Matyoqub Qoshjonov. Drawing on his studies of Oybek, Abdulla Qodiriy and Abdulla Qahhor, the paper analyzes his views on character construction, plot and composition, conflict, artistic detail, psychological representation and individual style. Particular attention is paid to Qoshjonov’s understanding of mastery not as an abstract theoretical category, but as an aesthetic quality revealed through the internal organization of a literary text. The methodological significance of his analytical principles for contemporary literary studies and philological education is also discussed.

Keywords: Matyoqub Qoshjonov, literary criticism, artistic mastery, character, plot, composition, conflict, detail, psychologism, interpretation, individual style.

Аннотация: В статье рассматривается проблема художественного мастерства в научном наследии известного узбекского литературоведа и критика Матёкуба Кошжонова. На материале его исследований творчества Айбека, Абдуллы Кадыри и Абдуллы Каххара анализируются взгляды учёного на создание характера, сюжет и композицию, конфликт, художественную деталь, психологизм и индивидуальный стиль. Особое внимание уделяется пониманию мастерства не как отвлечённой теоретической категории, а как эстетического качества, проявляющегося во внутренней системе художественного текста. Раскрывается также методологическое значение аналитических принципов

Кошжонова для современного литературоведения и филологического образования.

Ключевые слова: Матёкуб Кошжонов, литературная критика, художественное мастерство, характер, сюжет, композиция, конфликт, художественная деталь, психологизм, интерпретация, индивидуальный стиль.

O‘zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyotida badiiy mahorat muammosini izchil va konkret asarlar tahlili asosida o‘rgangan olimlardan biri Matyoqub Qo‘shjonovdir. Uning ilmiy merosi adabiy jarayonni umumiy baholash bilangina cheklanmay, yozuvchining san’atkorlik sirlarini matn ichidan topishga intilishi bilan ajralib turadi. Adabiy tanqid tarixiga oid tadqiqotlarda Qo‘shjonovning ilmiy faoliyati, ayniqsa, 1960-yillardan boshlab mahorat, xarakter va ijodiy individuallik muammolariga yo‘nalgani qayd etiladi [1. 192–211]. Bu yo‘nalish olimning “Hayot va mahorat”, “Oybek mahorati”, “Abdulla Qodiriyning tasvirlash san’ati”, “Mahorat sirlari” va keyinchalik “Abdulla Qahhor mahorati” kabi asarlarida izchil rivojlandi.

Qo‘shjonov talqinida “mahorat” tushunchasi yozuvchining mavzuni tanlashi yoki voqeani qiziqarli bayon qilishi bilangina belgilanmaydi. Uning nazarida badiiy mahorat — hayot materialini estetik jihatdan qayta tashkil etish, inson xarakterini ishonarli ochish, syujet va kompozitsiyani g‘oyaviy niyatga bo‘ysundirish, detal va nutq vositalarini maqsadli ishlatishdan tarkib topadigan murakkab tizimdir. Shu sababli munaqqid biror asarni tahlil qilganda, alohida unsurlarni ajratib sanashdan ko‘ra ularning yaxlit badiiy butunlikdagi vazifasini aniqlashga intiladi. Bu tamoyil uning ilmiy uslubiga sistemali xususiyat beradi.

Olimning mahorat haqidagi konsepsiyasida xarakter masalasi markaziy o‘rin egallaydi. Qo‘shjonov uchun badiiy qahramon tayyor xususiyatlar yig‘indisi emas; u voqea, muhit, konflikt va boshqa obrazlar bilan munosabatda shakllanadigan tirik estetik hodisadir. Shu nuqtayi nazardan munaqqid xarakter rivojini syujet harakati bilan birgalikda kuzatadi. Adabiy tanqid tarixiga oid darslikda uning yangiligi inson xarakterini badiiyat mezoni sifatida ilgari surib, xarakter takomilida konflikt, syujet va kompozitsiyaning rolini ko‘rsatganida ekani ta’kidlanadi [1. 200–203]. Demak, Qo‘shjonov tahlilida qahramonning ruhiy va ijtimoiy tabiati asarning barcha poetik qatlamlarini birlashtiruvchi markaz vazifasini bajaradi.

Bu yondashuv Abdulla Qodiriy ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. “Abdulla Qodiriyning tasvirlash san’ati”da olim “O‘tkan kunlar” romanining yashovchanligini faqat tarixiy mavzu yoki voqealar jozibasi bilan izohlamaydi. U Otabek, Kumush, Zaynab singari obrazlarning individual xarakter sifatida qanday qurilganini, ularning ichki kechinmalari va tashqi harakatlari o‘rtasidagi bog‘lanishni tahlil qiladi. Kumush obrazidagi portret va psixologik belgilar uyg‘unligi, qahramon taqdiriga jamiyat va urf-odatlarning ta’siri kabi masalalarni

kuzatish orqali yozuvchi mahoratining konkret mexanizmlarini ochadi [3]. Shu jihatdan Qo‘shjonov qodiriyshunoslikda matnning ichki poetikasiga tayanuvchi tahlil madaniyatini mustahkamladi.

Qo‘shjonovning Qodiriy tahlilida “sir saqlash” va voqeani bosqichma-bosqich ochish masalalariga qiziqishi ham muhimdir. Bunday usul syujetni shunchaki hodisalar ketma-ketligi emas, kitobxon idroki va qahramon ruhiyati bilan bog‘langan estetik qurilma sifatida tushunishga olib keladi. Munaqqid uchun syujetdagi kutilmagan burilish, ichki va tashqi kolliziya, antiteza yoki kechiktirilgan ma’lumot alohida texnik usullar emas; ular xarakter mohiyatini ochishga xizmat qilgandagina badiiy qimmat kasb etadi. Natijada Qo‘shjonovning tahlilida poetik vosita doimo g‘oyaviy-estetik vazifa bilan bog‘lanadi.

Oybek ijodini o‘rganishda ham olim ayni metodologik izchillikni saqlaydi. “Oybek mahorati” tadqiqoti adib asarlarining mavzu va g‘oyasini qayd etishdan ko‘ra, yozuvchining obraz yaratish va hayot materialini badiiy umumlashtirish tajribasini ochishga qaratilgan. Tadqiqotchilar Qo‘shjonovning ushbu kitobdan so‘ng “mahoratshunos olim” sifatida tanilganini ta’kidlaydilar [4]. Oybek nasridagi epik ko‘lam, tarixiy va zamonaviy voqelikning badiiy talqini, qahramon xarakterini ijtimoiy sharoit bilan bog‘lab ko‘rsatish Qo‘shjonov uchun san’atkorlik mezonlariga aylanadi. Bu yondashuv yozuvchi ijodini faqat mavzu doirasida emas, poetik tafakkur darajasida baholash imkonini beradi.

Matyoqub Qo‘shjonovning Abdulla Qahhor ijodiga doir tadqiqotlari mahorat konsepsiyasining yanada takomillashgan bosqichini namoyon qiladi. “Abdulla Qahhor mahorati” monografiyasining muallif so‘zidayoq adibning kam so‘z bilan katta va teran fikr ifodalashi, personaj holatini aniq ko‘ra bilishi va tabiiy tasvir yaratishi alohida ta’kidlanadi [2. 3–4]. Bu kuzatuv Qo‘shjonov tahlilining asosiy prinsipini ko‘rsatadi: yozuvchi mahoratini umumiy maqtov bilan emas, so‘z tanlovi, vaziyat, detal va xarakter o‘rtasidagi aloqani tekshirish orqali aniqlash.

Monografiyada Abdulla Qahhor hikoyalaridagi detalning estetik funksiyasi izchil ochiladi. Masalan, “Anor” hikoyasidagi maishiy detallar va qahramonlarning qisqa dialoglari tashqi voqeani emas, ichki fojiani chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Qo‘shjonov bunday epizodlarni tahlil qilib, oddiy ko‘ringan predmet yoki harakat qahramon ruhiyatini va ijtimoiy muhit bosimini bir vaqtda ifodalashi mumkinligini ko‘rsatadi [2. 5–7]. Demak, detal uning nazarida bezak emas, badiiy mazmunni zichlashtiradigan va kitobxonning hissiy idrokini boshqaradigan poetik birlikdir.

A. Qahhor ijodiga murojaat etarkan, Qo‘shjonov psixologizm masalasini ham mahoratning muhim belgisi sifatida ko‘radi. Qahramonning ruhiy holatini uzun izohlar bilan emas, nutq, imo-ishora, sukut, qarama-qarshi holat va vaziyat orqali ochish adib uslubining kuchli tomonlaridan biri sifatida talqin qilinadi. “Mahorat sirlari” hamda keyingi tadqiqotlarda hikoya, qissa va dramalardagi ruhiy ziddiyatlar qiyosiy tahlil

qilinib, Qahhorning individual uslubini boshqa ijodkorlardan ajratib turuvchi xususiyatlar aniqlanadi [5]. Bu usul adabiy tahlilda psixologik mazmun bilan poetik shaklning ajralmasligini ko‘rsatadi.

Qo‘shjonov ilmiy uslubining yana bir jihati — badiiy asarga baho berishda dalilga tayanishidir. U muallif obro‘si yoki tayyor adabiy hukm ta’sirida qolmasdan, asarning o‘zidan kelib chiqadigan mezonlarni ilgari suradi. Shu bois uning tanqidiy maqolalarida ijobiy jihatlarni e’tirof etish bilan birga, kompozitsion bo‘shliq, xarakter mantiqidagi nomuvofiqlik yoki sun’iy konflikt singari kamchiliklar ham ko‘rsatiladi. Bunda maqsad yozuvchini “hukm qilish” emas, badiiy hodisaning qimmatini aniq mezon asosida belgilashdir. Ana shu xolislik tanqidni subyektiv taassurotdan ilmiy-estetik mushohadaga olib chiqadi.

Munaqqidning tahlilida shakl va mazmun munosabati ham doimiy nazoratda turadi. Qo‘shjonov uchun g‘oya badiiy shakldan tashqarida mavjud bo‘lmaydi; u xarakter, voqea, til, detal, ritm va kompozitsiya orqali konkretlashadi. Shuning uchun bir asarning “mavzusi dolzarb” ekani uning badiiy qimmatini avtomatik belgilamaydi. Asarning estetik ta’siri, avvalo, mazmunning qanchalik tabiiy va individual badiiy shaklga aylanganiga bog‘liq. Bu qarash bugungi adabiyotshunoslik uchun ham muhim metodologik xulosadir, chunki u tahlilchini g‘oyani qayta hikoya qilishdan matnning qanday ishlashini tushuntirishga yo‘naltiradi.

Qo‘shjonovning qiyosiy tahlilga moyilligi ham mahoratni ochish vositasidir. U Oybek, Qodiriy va Qahhor singari ijodkorlarni bir-biriga tenglashtirish uchun emas, har birining individual san’atkorlik tabiatini aniqroq ko‘rsatish uchun qiyoslaydi. Bir adibda epik kenglik, boshqasida syujet sirli qurilishi, yana birida detal va ixchamlik ustun bo‘lishi mumkin. Qiyos shu farqlarni ko‘rsatib, “mahorat” tushunchasini yagona qolipga tushirib qo‘yishdan saqlaydi. Natijada badiiylikni baholashda tarixiylik, individual uslub va janr tabiati birgalikda hisobga olinadi.

Bugungi filologik ta’limda Matyoqub Qo‘shjonov merosidan foydalanish talabaning tahliliy kompetensiyasini rivojlantiradi. Masalan, bir hikoyani o‘rganishda avval qahramon xarakterini ochuvchi konflikt va detallar aniqlanib, keyin ularning syujet hamda kompozitsiyadagi o‘rni tekshirilsa, talaba matnni qisqacha mazmun darajasida emas, poetik tizim sifatida ko‘ra boshlaydi. Qo‘shjonov metodiga xos “dalil — tahlil — estetik xulosa” ketma-ketligi ilmiy yozuvni ham tartibga soladi: har bir hukm asardan olingan fakt bilan asoslanadi, faktning badiiy vazifasi sharhlanadi va shundan keyin umumlashma beriladi.

Shuningdek, olim merosi yosh tadqiqotchiga adabiy tanqidning etik mas’uliyatini ham eslatadi. Badiiy asarga munosabat shaxsiy simpatiya yoki antipatiya bilan cheklanmasligi, ijodkorning tarixiy sharoiti va estetik maqsadi hisobga olinishi lozim. Qo‘shjonovning yirik adiblar ijodiga takror-takror murojaat qilishi ham bitta talqin yakuniy emasligini ko‘rsatadi. Adabiy asar yangi ilmiy savollar, yangi metod va yangi

kitobxon tajribasi bilan qayta o‘qiladi. Shu jihatdan uning ilmiy merosi faqat tarixiy hodisa emas, zamonaviy talqin madaniyatiga xizmat qiladigan metodologik tajribadir.

Xulosa qilib aytganda, Matyoqub Qo‘shjonovning ilmiy merosida badiiy mahorat muammosi xarakter, syujet, kompozitsiya, konflikt, detal, psixologizm va individual uslubning o‘zaro birligi asosida talqin etiladi. Olim Oybek, Abdulla Qodiriy va Abdulla Qahhor ijodini o‘rganish jarayonida mahoratni mavhum ta’rif bilan emas, konkret matn tahlili orqali ochib berdi. Uning qarashlarida badiiy unsur mustaqil emas, asar butunligidagi estetik vazifasi bilan qimmatli. Ana shu yondashuv Qo‘shjonov tadqiqotlarini bugungi adabiyotshunoslik uchun ham metodologik jihatdan ahamiyatli qiladi. Munaqqid merosini o‘rganish filolog talabaning matnni chuqur o‘qish, dalil bilan fikr yuritish, badiiylik mezonlarini farqlash va ilmiy xulosani asoslash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi: darslik. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 432 b.
2. Qo‘shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati: monografiya. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1988. – 232 b.
3. Qo‘shjonov M. Abdulla Qodiriyning tasvirlash san’ati. – Toshkent: Fan, 1966.
4. Qo‘shjonov M. Oybek mahorati. – Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1965.
5. Qo‘shjonov M., Normatov U. Mahorat sirlari. – Toshkent, 1968.
6. Qo‘shjonov M. Saylanma. 2-jild. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1983.